

Szentesiová, Lenka

Obraz ruskej prírody a krajiny v memoárových dielach českých a slovenských legionárov

In: *Poetika prózy v česko-slovenských souvislostech : kolektivní monografie*. Pospíšil, Ivo (editor); 1. vydání Brno: Jan Sojnek - Galium, 2016, pp. 189-195

ISBN 978-80-906183-3-6

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.81618>

Access Date: 22. 03. 2025

Version: 20250314

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Lenka Szentesiová (Bratislava)

Obraz ruskej prírody a krajiny v memoárových dielach českých a slovenských legionárov

Abstrakt

Predkladaný príspevok sa zaoberá memoárovými (a čiastočne beletristickými) textami autorov mapujúcich obdobie I. svetovej vojny strávené v ruských légiách. Konkrétne skúma podoby vyobrazenia krajiny a kultúry a kultúrnej konfrontácie v daných textoch a rozdiely v ich znázornení pri komparácii diel českých a slovenských autorov. Okrajovo skúma aj tematiku orientalistických námetov.

Kľúčové slová: legionári, krajina, Rusko

Abstract

The Picture of Russian Nature and Landscape in Memoirs by Czech and Slovak Legionaries

The article concerns the memoir (and partly fictional) text mapping the First World War spent in the Russian Legion. Specifically examining similar representation of landscape and culture, and the confrontation of the texts and the differences in their works shown at comparison of Czech and Slovak authors. Marginally explores the themes of orientalist impressions.

Key words: legionaries, landscape, Russia

Okruh literatúry, o ktorej bude reč v nasledujúcom príspevku, sa z dnešného pohľadu javí ako uzavretý v historicko-politickej klauzúre, spojenjej s udalosťami I. svetovej vojny. Táto kardinálna historická udalosť iniciovala v českom i slovenskom literárnom prostredí vznik žánru legionárskej literatúry¹ – tematicky heterogénneho literárneho

¹ Jej diachrónne aj synchronne ponímanie v kontexte slovenskej literatúry je problematické a ani žánrové označenie „legionárska literatúra“ nie je v slovenskej genologickej terminológii (na rozdiel od českého prostredia) zavedené. Táto absencia je zrejým dôsledkom atrofie žánru: diel s danou problematikou (nehovoriac o tých, ktoré spĺňajú kritériá umeleckého textu) nie je až tak veľa, aby v rámci vnútorného rozpätia žánru došlo k jeho výraznejšej žánrovo-druhovej diferenciacii na poéziu, prózu a drámu a ďalej na žánrové útvary ako poviedka, novela, román a p. Dôvod atrofie žánru v slovenskom prostredí je pomerne prozaický: väčšina z autorov, ktorí o svojich legionárskych osudoch podali svedectvo, nemala

konceptu, integrujúceho široké spektrum tém a motívov. Témy žánru legionárskej literatúry majú spravidla empirickú oporu, alebo ak chceme, „kostru“: ich autori boli pri písaní memoárových, beletristických próz, intímnej aj burcujúcej lyriky, a dokonca aj drám a literatúry určenej deťom a mládeži, inšpirovaní udalosťami, ktoré prežili a ktoré natrvalo poznamenali ich povojnovú existenciu a v mnohých prípadoch aj politickú orientáciu.²

Zo spomínaného spektra tém sa konkrétne zameriame na reflexiu ruskej krajiny a prírody v memoárových textoch, pre „legionárskych“ autorov bol totiž vzťah k Rusku kľúčovou skúsenosťou, v literárnych dielach potom jedným z ťažiskových motívov. V závislosti od perspektívy vyobrazenia môžeme znázornenie Ruska poňať dvomi spôsobmi. Ak sa autor legionárskych próz v pozícii autorského subjektu situuje do pozície cestovateľa, obdivovateľa rozmanitosti a „inakosti“ ruskej prírody, ide o deskriptívne cestopisné reflexie. Vo fáze spomienok vyobrazujúcej „zabývanie sa“ v Rusku (to sa skôr či neskôr po úmorných zajateckých cestách stalo realitou), sa legionárski autori viac či menej intenzívne konfrontovali a zžívali s jeho kultúrnym zázemím, tradíciami a náboženstvom. Tieto aspekty postavené na báze zážitkovosti v memoárových i fikčných textoch vytvárajú dynamickú kultúrnu skicu krajiny a ľudí, v mnohom odlišnej od ich „predvojnového“ zázemia. Je pritom rozdiel, či je objektom takejto skice mesto alebo dokonca metropola, alebo v textoch dominuje vyobrazenie vidieckeho prostredia. Mesto je pre legionárskych autorov „impulzom ohromenia“ – reprezentuje dynamický a premenlivý sociálny organizmus, podnecujúci vojakov k aktívnemu kontaktu s miestnymi obyvateľmi, krajanmi a exulantmi. Takýmito m(i)estami kontaktu boli pre českých i slovenských legionárov sídelný Kyjev, aristokratický, občianskou revolúciou poznačený Petrohrad alebo východnejšie, orientálnou atmosférou naplnený Vladivostok a Irkutsk. Oproti mestu, „impulzu kultúrnej konfrontácie“, stojí v memoároch vidiecka krajina – symbol nedotknutej a (nedotknuteľnej) prírodnej panorámy a archaickej kultúrnej tradície a náboženskej ortodoxie. Analýza cestopisných reflexií potrebuje svoje oporné body, preto ich niekoľko vyznačíme.

---

výraznejšie umelecké ambície a neraz išlo o tvorcov jedného (resp. jediného) textu 28, pričom jeho vznik bol motivovaný najmä spoločenským dosahom výpovede. Naplnenie tohto účelu spravidla zavŕšilo aj umeleckú činnosť tej časti legionárskych pamätníkov, ktorí neboli literárne činní už skôr. Na druhej strane legionárska tematika reprezentuje nadmieru špecifický fenomén, ktorý má v akomkoľvek literárnom spracovaní vlastnosti, ktoré nemožno uplatniť mimo vymedzený diskurz.

² „Legionárska literatúra je si až na výjimky [...] podobná jako vejce vejci. [...] Shodná idea, shodné zážitky, shodné posláni, shodné deklaráce i dekorace. [...] Není náhodné, že esteticky inovativní, průrazné, k experimentu tíhnoucí není žádné dílo na legionářské téma. [...] Válečné, dobrodružné a historicky explikativní, dokumentárně-vzdělávací a svědecké složky jsou přítomny v každém z těchto děl, a právě ony brání rozvinout epické pásmo jiným, nežli tradičním, namnoze deskriptivním způsobem.“ VÁCHA, D. *Legionáři a Rusko*. In: HAZUKA, P. (ed.). *Legie a múzy. K historii československých zahraničních vojsk v letech 1914–1920*. Literární archiv. Praha: Památník národního písemnictví, 2008, s. 16.

Prvotný obraz Ruska získavali legionári z okna vlaku, vlakových vagónov (teplušiek), bola to teda pohyblivá krajina za oknami. Príkladom takejto pohyblivej optiky zvnútra sú napríklad cestopisné reflexie slovenského prozaika a básnika Janka Jesenského v jeho memoároch *Cestou k slobode* (prvé vydanie z roku 1933).³ Krajina, ktorou prechádzal, mu horizontálne plynula pred očami, stávala sa úbežníkom plynúcej cesty a vnímal len jej oporné body, spojené s neustálymi presunmi – stanice, predmestia alebo architektonické objekty, ktoré ohraničovali horizontálnu panorámu cesty a boli viditeľné už z diaľky (napr. kostolné veže). Napriek tomu sa mu, azda kvôli dĺžke cesty, zdala krajina monotónnou. „*Sedel som cez deň pri oblôčiku a díval sa na široký plochý ruský kraj s horami, nekonečným morom žltého žita, na slamou kryté chalupy medzi stromami. [...] Všetko monotónne, až pohľad ustával.*“⁴ Ruská príroda mala v porovnaní s jeho domovským prostredím mnoho podobností, vedela však byť aj magická a impozantná: rovnako ako pre iných českých aj slovenských legionárov, aj preňho platilo, že čím severnejšie a východnejšie cestoval, tým exotickejšie naňho prírodné prostredie pôsobilo. Fakt, že to bola exotika studená, ba až ľadová, len zvyražňovalo inakosť a „chladnú“ krásu sveta Ďalekého východu, ktorý bol taktiež súčasťou ruskej krajiny. Čím viac sa blížil k Sibíri, tým viac sú jeho memoárové deskripcie prírody predchnuté lyrickou atmosférou iskrivej krásy. V zhode so svojou autorskou poetikou však tieto dojmy nenechá doznieť. Už v náznakoch svoje estetstvo profanizuje hľadaním sémantických paralel s banálnou, ale pre ľudský život (tobôž život zajatca) o to dôležitejšou materiálnou skutočnosťou. „*Prešli sme popri Irkutsku, veľkom peknom meste pri rieke Angare. Krásny kraj. Samé jasky. Pred zrakmi v diaľke sa Ti rozšíri a blýska jazero Bajkal ako tekúce striebro. Vysoké zubaté biele vrchy, ako z cukru. Napravo od dráhy vrchy čierne ako z čokolády. Len to bola škoda, pravda, že neboly z ozajstného cukru a čokolády. Lepšie by bolo bývalo aj to, keby sa neboly bývaly blýskaly vlny jazera Bajkala ako striebro, ale tekúce striebro ako vlny Bajkala.*“⁵ Ani ironické naratívne gesto však nedokáže spochybníť skutočnosť, že

³ Táto perspektíva v princípe znamená, že jeho spomienky možno čítať (aj) na základe vizuálnych vnemov, ako „trajektóriu cesty a krajiny“, ktorá je nielen deskripciou jej geografických a prírodných špecifik, ale aj vnímavou analýzou sociálnych, spoločenských a kultúrnych fenoménov. O memoárovom cestopise možno pri Jesenskom uvažovať aj preto, že práve priestorovosť vyobrazenia skutočnosti sa stáva v jadre textu hlavným organizačným plánom rozprávania a dostáva sa dokonca nad rámec chronologickej perspektívy usúvzťažnenia udalostí a javov významnej pre memoárový žáner. Priestorové súradnice (a to rovnako vonkajšie, ako aj vnútorné) jeho spomienkový materiál kompozične usporadúvajú, čo sa odzrkadľuje aj v označovaní jednotlivých kapitol, pomenovaných podľa m(i)esta aktuálneho pobytu autorského subjektu alebo trasy, ktorou prechádza (*Charkov – Tambov, Tambov – Sibír, V Berezovke za Bajkalom, Berezovka – Voronež*). Názvy kapitol možno v súvislosti s priestorovosťou zobrazenia chápať aj ako orientačné body na základe ktorých Jesenský koncipuje text ako empirickú pamäťovú mapu, na ktorej „zaznačuje“ priebeh jednotlivých udalostí nielen na základe ozrejmenia ich historickej kauzality, ale aj v podobe cestovateľských fragmentov, zážitkov a impresií.

⁴ JESENSKÝ, J. *Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914 – 1918*. Matica slovenská: Turčiansky Sv. Martin, 1933, s. 41.

⁵ *Ibidem*, s. 65.

práve Sibír pôsobila svojou odľahlosťou na legionárov a zajatcov magicky, hoci žiť a prežiť v nej znamenalo každodenný boj.⁶ Pri prvej návšteve Sibíri však nezaprie snahu zakryť svoj strach a rešpekt poľudštením prírody, ktorá sa mu náhle odhalila v celej impozantnosti. „Sibír som poznal dosiaľ len z mapy a trošku z ruskej literatúry. [...] Teraz sa mi predstavovala ako veľká biela mátoha, ktorá ma chce objasť svojimi ľadovými ramenami. Triaslo ma nielen od chladu, ale aj od myšlienky na túto mátohu.“⁷ Lyrickejší, ale rovnako precitnený opis Sibíri nájdeme u českých legionárskych autorov. „Všude, kamkoľvek oko dohlédne les s množstvom pasek, pahorky, údolí s jezerom, louky, močály. Les rôzný: jehličnatý, listnatý, ponejvíce březový. Čarokrásny ve svých tichých hlubinách, zarostlý šípkovými a malinovými keři, rákosem a vysokými kopřivami, že sotva možno prodrati se. Větrém zkácené pně leží jeden přes druhý a sotva noha na ně stoupne, rozpadávají se v prach... Pestrá květena luční vítá nás všude, zpod jahodových listů dívají se jahody, chodce, prodírajícího se lesem škrábně malinový keř a odkrývá bílé květy.“⁸ Pridávame ešte jeden obsiahlejší opis zimnej Sibíri českej proveniencie: „Na Sibíři nebylo nikdy tak těžkých ztrát jako na Urale. Tam, na zastávkách dráhy uprostřed pralesů, kde bojuješ bez mapy a beze znalosti terénu, kde s každé strany hrozí nebezpečí, kde nejsi jist ni z boku, ni ze zadu! Celé dny jsou nervy napjaty jako struna, očekáváš útok s té, neb s oné strany, aniž můžeš spolehnouti, že bys mohl mítí napravo nebo nalevo spojení se svými. Ti jsou na druhé trati a vede se jim nejinak.“⁹ Vidíme, že v týchto textoch vystupuje krajina v podobe neprehľadného a nebezpečného vojenského terénu. Ten nie je predmetom estetizujúceho obdivu, dôležitejšia je znalosť jeho základných geograficko-prírodných charakteristík. Ak by sme chceli vidieť diferencie medzi cestopisnými reflexiami v dielach českých a slovenských legionárskych autorov, všimneme si, že českí autori boli viac než slovenskí fascinovaní okrem Sibíri aj impozantnosťou a hornatou krásou pohoria Uralu, videného, ako inak, opäť z okien vojenského vlaku.¹⁰ Cesta vlakom má okrem panoramatickej

⁶ „Krásna Sibír se vojákům předvedla ve všech polohách, od dobrácké až po divokou – bouřlivou. Zažili tam všechna roční období, všechny výkyvy počasí [...] Zima tam opravdu začíná poměrně záhy na podzim a poslední sníh roztává až pozdě na jaře. Mráz ovlivňoval nejen ‚garderóbu‘ legionářů, leč všechny aspekty jejich života – stravování, válčení, trávení volného času i hygienu. Právě proto si musíme při čtení lyrických popisů [...] uvědomit, [...] že sníh se vršil do několikametrových závějů, ostrý vítr dul obrovskou rychlostí a rozsáhlé omrzliny minimálně na nose, prstech a tvářích hrozily i při nejkratším pobytu mimo vyhřátou místnost nebo teplušku.“ VÁCHA, D. *Legionáři a Rusko*. In: HAZUKA, P. (ed.). *Legie a múzy. K historii československých zahraničních vojsk v letech 1914–1920*. Praha: Literární archiv, Památník národního písemnictví, 2008, s. 50–51.

⁷ JESENSKÝ, J. *Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914–1918*. Matica slovenská: Turčiansky Sv. Martin, 1933, s. 62.

⁸ Ze vzpomínek br. E. Dostála In. *Za svobodu III*. 1946, s. 460.

⁹ GAJDA, R. *Moje paměti*. Praha: Vesmír, 1920, s. 132.

¹⁰ *Železnice se vine po úpatí kopců, proplétá se hadovitě... Po obou stranách železnice na strmých stránkách jsou srovnány velké stohy dříví, které svojí tíhou div se stranách železnice na strmých stránkách jsou srovnány velké stohy dříví, které svojí tíhou div se nesvalí do údolí. Železnice vine se tu lučinami, tu probíhá uněle vyhloubenými koryty: mocné stěny skalní mijíme hned na pravé, hned zase na levé straně.*“ (zápis

perspektívy krajiny aj v memoárových textoch svoje orientačné body – železničné stanice. Predstavovali dôležitý motív topiky žánru jednak preto, že na nich legionári strávili pri svojich cestách najviac času a stali sa tak pre nich a pri ich pozorovaniach prieorom do pochopenia mentality a zvyklostí ruských obyvateľov.¹¹ „Pohyb“ by sme z cestovateľského pohľadu mohli vnímať aj ako synonymum zmätku, hmýrenia, ktoré v niektorých opisoch nadobúdalo až futuristické parametre. *„Nádraží bylo napěchováno železničnými vozy. A nové a nové vlaky co chvíli přijížděly. Třesk nárazníků, kruté zavrznutí brzdících lokomotiv, dým jejich komínů, volání železničářů a piskot píšťal, zmatek nad zmatek v popelavém jítu, jehož sychravý vzduch věstil spíše podzim než jaro.“*¹² Motív železničnej stanice však v textoch fungoval aj synekdochicky: ako zástupný symbol vyobrazenia spoločenskej zmeny, ktorou Rusko prešlo v občianskej vojne v roku 1917, a ktorá postihla aj tie najnižšie vrstvy spoločnosti. Takto obrat smerom k totalitarizmu zachytil J. Jesenský: *„Po stanicích úžasná nečistota, hotová kloaka, kam si kročil. Nik nečistil a nezametal. To bolo najpohodľnejšie zamestnanie v oslobodenom revolučnom Rusku. Každý chcel byť najmenej komisárom.“*¹³ Pokiaľ zhodnotíme trajektóriu cesty v legionárskych memoárových textoch, zistíme, že pokiaľ nezobrazuje priamo bojové operácie, vo vzťahu k mestskému prostrediu spĺňa kritériá objaviteľskej cesty, alebo ak chceme, vojenskej turistiky.¹⁴ Jedným z najdôležitejších legionárskych miest bol, okrem Kyjeva a Petrohradu, Irkutsk. *„Přes starý dřevěný most šlo se z nádraží přes řeku. [...] Krásná jest Angara! Hned u ní rozkládá se město Irkutsk. Město jest pěkné, ulice dlážděné, veliký chrám, zdaleka viditelný dělá dojem. Po ulicích čilý ruch... Okolí Irkutsku je otevřené, vřadu se červenají kasárny... V nich je ubytováno naše vojsko.“*¹⁵ Irkutsk predstavoval síce pomyselnú „východziu“ stanicu

---

neznámeho legionára z 8. apríla 1918). Opis pokračuje ďalej: *„Tak jako včerejší den uplynul unavující jízdou zasněženou krajinou, obydlenou ponejvíce Tatarsy, tak dnes oči kochají se pohledem na překrásné partie předhoří lesnatého Uralu. Již za Ufou nabývá krajina rázu více hornatého a u Aschabalu jako bychom se ocitli v předhoří alpském... Úhledně vystavěné domečky ponejvíce ze dřeva jehož je tu nadbytek, krčí se v mocné vrstvě sněhové, jakoby se samy ještě chtěly chrániti před zimou.“* (Ibidem, nečíslované.)

¹¹ *„Na nádražích se soustředilo vlastně celé Rusko – a ten věčný neklid, pohyb, stovky lidských příběhů – to vše legionáře doslova fascinovalo.“* VÁCHA, D. *Legionáři a Rusko*. In: HAZUKA, P. (ed.). *Legie a múzy. K historii československých zahraničních vojsk v letech 1914–1920*. Literární archiv. Praha: Památník národního písemnictví, 2008, s. 39.

¹² MEDEK, R. *Mohutný sen. Román z války*. Praha: J. R. Vilímeček, 1930, s. 7.

¹³ JESENSKÝ, J. *Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914–1918*. Matica slovenská: Turčiansky Sv. Martin, 1933, s. 179.

¹⁴ *„Legionáři nezapomínali ani na (většinou ostře kritické) zhodnocení infrastruktury sídel – občanské a úřední výstavby. Města jim připadala velká, lidnatá, ale nedostatečná svým vybavením – poukazovali zvláště na chybějící dláždění ulic. [...] Pochvalu naopak sklízely městské parky, kde bylo možno pořádat různé kulturní podniky, nebo se jen procházet s děvčaty. Správné město muselo mít minimálně jedno kino, restaurace, čajovny, cukrárny, nebo podobná povyražení.“* VÁCHA, D. *Legionáři a Rusko*. In: HAZUKA, P. (ed.). *Legie a múzy. K historii československých zahraničních vojsk v letech 1914–1920*. Literární archiv. Praha: Památník národního písemnictví, 2008, s. 42.

¹⁵ FALÁŘ, J. *Osobní deník Jana Faláře*. In: KREJČOVÁ, J. (ed.). *Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu Prachatice*. Prachatice, s. 72.

Ruska, legionári však putovali ešte ďalej východným smerom. Tam im celkom iný obraz poskytovalo exotické prostredie Ďalekého východu – Číny a Japonska). Toto prostredie môžeme považovať za orientalistický impulz textov nielen geograficky, ale aj kultúrne. Jeho kultúrnu „inakosť“ opisovali tak českí, ako aj slovenskí autori priam s dychtivosťou a úprimným záujmom. „*Nejčistší Čína, všesnaná do několika ulic, hustě a hlučně kypící... Krámek na krámku, obchodníků jako smetí a celý život po celý den nic než neustálé obchodování, vykřikování, smlouvání... Ulice jsou přeplněny lidmi a hučí to v nich jako v úle; do neustálé této vřavy zní neustálé volání tahounů rikš a prskavé výstřely. A nad tím vším, trhavými a úsečnými zvuky, vzletly do výše jasné melodické hlasy a táhlým způsobem pronášejí něco podobného recitativu.*“¹⁶

Podobne preciténé senzualistické opisy Orientu nájdeme aj u slovenských legionárskych autorov, akcentuje v nich potreba konfrontácie s im vlastným európanstvom ako kultúrnym kódom, ale aj vedomím identity: „*Prezreli sme si i japonskú obchodnú štvrť. Po veľkom Rusku bolo nám všetko malé, i Japončici, aj ich obchodíky, aj ich domčeky. Ale tovaru mnoho a všetko lacné. Zvláštna pestrota všade. Farby kričaly, najväčšmi na ženách a deťoch. Pod večer, keď sa lampy zapálily, boli ulice ako u nás pri slávnostiach, s ohňostrojom. [...] Pustili sme sa na vrštek do európskej štvrťi. Úzke uličky i tu. Osobniacky na japonský sloh. Dva gotické kostolíky. Studené, hrdé Europejky na rikšoch a automobiloch.*“¹⁷ Vidíme teda, že orientalistická architektúra sa vyznačovala minimalizmom, ktorý bol síce pre cestovateľov zaujímavým, ale iba ako kuriozita, reália dokresľujúca kolorit prostredia, či presnejšie jedno z prostredí, ktorými na svojich cestách prechádzali. Rusofilstvo, ktoré Čechov a Slovákov do Ruska, Českej družiny a legionárskych radov priviedlo, síce pod vplyvom totalitarizmu stratilo čiastočne svoju silu, nie však zmysel. Stalo sa okrem boja za slobodu aj prostriedkom senzitívneho vnímania krajiny a kultúry, ktorého svedectvom sú práve legionárske memoáre, spomienky a romány.

Literatúra

- FALÁŘ, Jan: *Osobní deník Jana Faláře*. In: KREJČOVÁ, Jana (ed.): Českoslovenští legionáři, Rodáci a občané okresu Prachatice. Prachatice, 2000.
- GAJDA, Radola: *Moje paměti*. Praha: Vesmír, 1920.
- KARAS, Jan František: *Román osmnáctého věku*. Praha: Za svobodu, 1946.
- KREJČÍ, Václav František: *U sibiřské armády*. Praha: Nákladem Památníku Odboje, 1922.
- JESENSKÝ, Janko: *Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914 – 1918*. Matica slovenská: Turčiansky Sv. Martin, 1933.

¹⁶ KREJČÍ, F. V. *U sibiřské armády*. Praha: Nákladem Památníku Odboje, 1922, s. 49.

¹⁷ JESENSKÝ, J. *Cestou k slobode. Úryvky z denníka 1914 – 1918*. Matica slovenská: Turčiansky Sv. Martin, 1933, s. 241.

- MEDEK, Rudolf: *Mohutný sen. Román z války*. Praha: J. R. Vilímek, 1930.
- VÁCHA, Dalibor: *Legionáři a Rusko*. In: HAZUKA, Pavel (ed.): *Legie a múzy. K historii československých zahraničních vojsk v letech 1914–1920*. Literární archiv. Praha: Památník národního písemnictví, 2008, s. 39–63.
- VÁCHA, Dalibor: *Život v legiích. Českoslovenští dobrovolci na Rusi 1914–1918*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2011. [dizertačná práca].
- VONDRÁČEK, František: *Husité dvacátého století. Deník ruského legionáře*. Praha: Československý vědecký ústav vojenský, 1922.

Mgr. Lenka Szentesiová, PhD.

Centrum výskumu v predprimárnej a primárnej pedagogike
Pedagogická fakulta, Univerzita Komenského Bratislava
Račianska 59, 813 34 Bratislava – Slovenská republika
framinka@gmail.com

